

Masarykova univerzita

Fakulta sociálních studií

Katedra sociální politiky a sociální práce

SPR122: Sociální práce s rodinami

Defamilizace sociálních politik

Autoři: Kateřina Vacková (483747), Ludmila Jančíková (496711), Anna Jílková (494669)

Defamilizace

Úvod

Postmoderní společnost musí čelit mnoha změnám a problémům. Tradiční pojetí rodiny slábne, a tato základní instituce se potýká s krizí. Přispívá k tomu mnoho faktorů, například snižování plodnosti, ztráta tradičních hodnot podporujících společenskou soudržnost, nižší fertilita, stárnutí populace, růst rozvodovosti, snížená sňatečnost, vysoký počet singles, a volání po úplné rovnosti žen a mužů. S posledním trendem souvisí zejména to, že práva a možnosti něžného pohlaví se pozměnily, a ženy už nechtějí věnovat veškerý čas péči o domácnost a o potomky, a budují kariéru stejně jako muži. Role a očekávání jednotlivých členů rodiny se proměnily, a proto tato instituce přestává plnit některé své funkce, nebo je deleguje na vyšší úroveň-na stát. V této práci se budeme snažit přiblížit fenomén defamilizace.¹

Definice rodiny: Rodina je podle sociologického slovníku skupina osob, které jsou vzájemně spjaty pokrevními svazky, manželstvím, nebo adopcí. Je to základní stavební prvek společnosti, a důležitá ekonomická jednotka. Představuje primární prostředí, se kterým jedinec přijde do kontaktu, a hraje důležitou roli v socializaci individuů. Má několik základních funkcí, a to funkce výchovné, biologické, ekonomické a emoční.²

Ženy na trhu práce

Téma familizace a defamilizace úzce souvisí s ekonomickým postavením žen. Za posledních sto let se značně rozšířily možnosti jejich uplatnění na trhu práce, a dnes už tvoří téměř polovinu pracovní síly. Přesto jsou stále znevýhodněnou skupinou. Jsou to právě ony, kdo většinou odchází na mateřskou dovolenou, kdo má nižší mzdy a pomalejší kariérní postup. Ne všichni zaměstnavatelé dokážou být v otázce mateřství flexibilní, a tak se stále mluví o radikálním výběru mezi kariérou a rodinou. Další věcí je platová nerovnost, se kterou se ženy musí potýkat. I když mají similární kvalifikaci či vzdělání, muži na stejné pozici dostávají zpravidla vyšší peněžní ohodnocení. K podpoření míry zaměstnanosti je potřeba motivovat ženy pro opětovný vstup na trh práce po mateřské dovolené. Vytvoření vhodných podmínek k sladění zaměstnání a výchovy potomstva je pro budoucnost moderní rodiny zcela zásadní. To vše vedlo k zavedení konceptu defamilizace, který se soustředí na to, do jaké míry podporuje veřejná politika rodinu v její základní pečovatelské funkci.³

Familizační a defamilizační koncepty

Defamilizací se zabýval významný sociolog Gøsta Esping-Andersen. Definuje ji jako míru uvolnění povinností domácností v oblasti sociální péče a péče – buď prostřednictvím

sociálního státu, nebo prostřednictvím tržního zajištění.⁴ Mnoho lidí může pojem defamilizace chápat jako něco protirodinného. To je však zavádějící, neboť ve skutečnosti jde o to, že v rámci familizace je rodina zodpovědná za blaho svých členů, jak dětí, tak dospělých. Je to o závislosti jedince na rodině, a to nemá nic společného s politickým nepodporováním rodin. Esping-Andersenovo pojetí je často kritizováno kvůli absenci genderových aspektů, protože nezohledňuje roli ženy.⁵

Familizace, tedy závislost dítěte na rodině, může mít dvojitý charakter: buď může být následkem nedostatečné nabídky dětských pečujících zařízení, nebo může povzbuzovat rodiče v tom, aby se o své ratolesti starali doma. První podoba se nazývá implicitní familitářství, druhá explicitní familitářství. V implicitní formě nemají rodiče kam dítě dát, protože zde není žádná dostupná péče, kterou by stát zřídil, proto jsou přímo donuceni vychovávat děti doma. Tato forma se také nazývá jako negativní. Explicitní familizace oproti tomu nabízí více možností. Dobře dostupné instituce péče jako mateřská dovolená nebo dětská zařízení dávají rodičům na výběr. Tento pozitivní přístup může motivovat jak k výchově dětí doma, tak k návratu na trh práce, a nemusí při tom snižovat defamilizaci.⁶ Koncepty budou dopodrobna rozebrány níže, v režimech péče.

Veřejný zájem vs. Odpovědnost rodiny

Plození a vývoj dětí úzce souvisí s tím, jak je koncept péče podporován politicky. Když se rodina rozšiřuje, nákladů přibývá (jak přímých, tak nečekaných) a její ekonomická situace se zhoršuje. O defamilizaci mluvíme v případě, že je podpora rodiny brána jako veřejný zájem, a stát poskytuje různé podpory či úlevy, aby rodinu zčásti osvobodil od odpovědnosti za její členy. Forma, jakou státy přerozdělují finance, se napříč zeměmi liší, ale dají se definovat dva přístupy.

Prvním přístupem je defamilizace nákladů na děti, kde stát poskytuje rodinné dávky, daňové úlevy a daňové dobropisy. U některých typů dávek je zohledňována aktivita rodičů na trhu práce, ale v mnoha zemích jsou přerozdělovány na principu univerzálnosti. Úroveň defamilizace nákladů by měla zůstat pořád stejná.

Defamilizace nákladů nepracujícího rodiče je naopak model, který podporuje jednoho z manželů, který se rozhodne zůstat doma. Stát poskytuje různé daňové podpory a systém výhod- např. společné zdanění, daňové úlevy, a dávky pro závislého manžela. Protože doma s dětmi zůstávají většinou ženy, je tento model kritizovaný kvůli upřednostnění mužského živitele. Pro ženy, živené manželem, je pak těžké se na trh práce vrátit.

Familizační a defamilizační péče

Velmi rozšířeným a známým prostředkem familizační péče je mateřská dovolená. Umožňuje jednomu rodiči zůstat doma s novorozencem či kojencem, a má mnoho výhod. Přispívá například k zajištění potřeb nově narozeného dítěte, nahrazuje ušlý zisk ze zaměstnání a pobízí k péči o ratolesti v bezpečí domácího prostředí. S novým uspořádáním společnosti přichází na scénu i nové možnosti, jako otcovská dovolená. Ta však zatím není nijak zvlášť využívána, a primárními pečovatelkami zůstávají ženy.

Čím vyšší příspěvky od státu a čím větší výhody plynoucí z mateřství, tím vyšší motivace k plození dětí. Ani to však nemusí stačit k zvyšování fertility.

Defamilizace péče představuje míru zapojení státu do nerodičovské péče o dítě. Stát buď může ovlivnit nabídku zařízení poskytujících potřebnou péči (školky, jesle, chůvy), nebo může štědře podporovat rodiče, kteří zůstávají s dětmi doma. Tyto dvě věci můžou v ideálním případě fungovat současně, a lidé se mohou rozhodnout. Například země se silnou familizační politikou může mít dobrý systém defamilizační péče. Je potřeba, aby veřejná politika zasahovala do péče o děti, protože to je nezbytná podmínka pro uplatnění a návrat žen na trh práce.⁷

Podpora pečovatelské funkce rodiny

Jedním z hlavních cílů rodinné politiky by měla být pečovatelská funkce rodiny a měly bychom se tedy zabývat tím, které konkrétní politiky směřují k podpoře pečovatelské funkce v rodinách. S pečovatelskou funkcí v rodinách úzce souvisí typologie sociálního státu, a to v tom smyslu, do jaké míry podporuje tuto funkci svou politikou.

Esping-Andersen (1999) rozdělil typologie státu a rozlišoval tzv. „tři světy sociálního kapitalismu“. Sociální systémy rozdělil na familizující a defamilizující podle míry, do jaké je rodina schopna a ochotna se postarat o své členy. Pojem familizace je zde poněkud zavádějící, a bylo by vhodné jej definovat podrobněji. Berme tedy jako ukazatele familizace ty veřejné politiky, které výslovně podporují pečovatelskou funkci rodiny. Zároveň však musíme vzít v potaz i genderové rozdíly a hlediska politiky.

Téma pečovatelské funkce se v sociální politice objevuje v posledních letech velmi často. I přesto, že potřeba péče jako takové stoupá (senioři, děti), kvalita domácí/rodinné péče bývá často zpochybňována, vyplývá zde na povrch problém nenaplněných potřeb. A zejména v této době je důležité, aby byla posílena právě pečovatelská funkce za pomoci veřejné politiky. Míra podpory, jaká je věnována pečovatelské funkci rodiny určuje, o který ze 4 typů politiky se jedná. Rozlišujeme 4 typy politiky v závislosti na péči o mladé, starší a zdravotně postižené osoby – defamilizační, implicitně familizační, explicitně familizační a volitelně familizační typ politiky. Dle tohoto rozdělování jsou rozděleny i politiky členských států Evropské unie. Můžeme také rozlišovat genderový model familizace, který uznává jako ideologii živitele rodiny a degenderový model, který umožňuje rovnost pohlaví v oblasti rodinné péče.

Po 2. světové válce se ve většině států rozvinul politický systém, který umožňoval ženám starat se o děti, starší osoby a nemocné členy rodiny. S nárůstem zájmu žen o zapojení se do pracovního procesu však vyvstal problém s pečující funkcí rodiny. V posledních deseti letech se však zmenšuje rozdíl v míře zaměstnanosti žen a mužů, a to o 1 % ročně. Nerovnováhu mezi zaměstnáním a péčí o rodinu zapříčinila zejména nukleární podoba rodiny a také nevhodné pracovní podmínky. Z tohoto důvodu je nutná podpora v oblasti rodinné péče ze strany státu. Řešením může být buď podpora ústavní péče, anebo změna v pracovních podmínkách, které umožní rodičům péči o děti a zároveň je podpoří v zapojení se do trhu práce. Model „živitele rodiny“ je v dnešní době nevyhovující,

protože nevyhovuje představě rodin o dvojitým příjmu a zároveň také neodpovídá modelu zaměstnanosti žen.⁸

Režimy péče

Jak bylo již několikrát řečeno, dle Esping-Andersena můžeme sociální státy rozdělit na familizující a defamilizující. Pro určení stupně defamilizace musíme rozlišovat mezi defamilizací prostřednictvím veřejných sociálních služeb, kterými jsou charakterizovány zejména skandinávské sociální státy, a defamilizací prostřednictvím tržně orientovaného poskytování služeb, kterými se vyznačují liberální sociální režimy. Konzervativní režimy se naopak přibližují familizačním systémům, protože služby nejsou poskytovány ani trhem, ani státem. Poskytování péče orientované na trh má však jisté trhliny. Z defamilizace se tímto stává tříděně zkrácená záležitost, protože si ji mohou dovolit jen lépe finančně zabezpečené, nebo se kvalita péče odvíjí od finančních prostředků rodiny.

Abychom mohli celkově definovat familizační režimy, musíme brát ohledy na ukazatele měřící intenzitu rodinných sociálních povinností. Esping-Andersen určil 3 hlavní ukazatele:

- a) Procento nezaměstnaných mladých lidí žijících s rodiči
- b) Počet týdenních neplacených hodin žen strávených domácími povinnostmi
- c) Procento starších lidí žijících s dětmi

Je nutno ale říct, že tyto ukazatele nevypovídají nic o familizačních strukturách, ani o vztazích mezi familizačními strukturami výsledkem. Tyto ukazatele by se tedy měly nahradit více prediktivními nástroji měření, a to především způsoby a prostředky, jakými se veřejná snaží dosáhnout blaha členů domácností.

Sociální režimy můžeme tedy rozdělit na ty, které se snaží rodinám ulehčit jejich péči o blízké a ty, které se snaží o podporu péče v rodinách. První systém se snaží veřejně poskytovat sociální služby, zatímco ve druhém případě je ústředním pečovatelem rodina a její členové.

Defamilizace jako taková znamená odnětí závazku a potřeby se postarat o své blízké. Sociální politika zaměřená na rodinu využívá tři nástroje aktivní podpory, což jsou

1. Dovolena/ uvolnění (rodičovská dovolená, ošetřovatelská)
2. Peněžní úlevy (vyrovnávací příspěvek, rodičovská, porodné)
3. Sociální práva

Defamilizační politika naopak nabízí zbavení se břímě péče, a nabízí péči od raného věku dítěte a záruku péče. Defamilizace se dělí na čtyři typy, prvním z nich je volitelná familizace, která jako taková obsahuje nástroje, které rodinu podporují a rodina má sice možnost se starat, ale nemusí. Tato volba existuje jako jediná v tomto typu familizace. Rodině jsou tedy umožněny nástroje defamilizační politiky, ale je jim umožněn čas na péči. Druhým typem je explicitní familismus, kde se péče podporuje prostřednictvím pokrytí nákladů či dávek, státy mají však velmi slabou podporu poskytování péče mimo rodinu.

Dalším druhem je implicitní familismus, který aktivně nepodporuje defamilizační ani

familizační nástroje. Rodina je tedy primárním poskytovatelem péče z důvodu, že stát nenabízí jiné alternativy. Posledním typem je defamilizace samotná, kdy je rodině odlehčeno od poskytování péče, ale právo na péči není uznáváno.

Rozdělení výše zmíněných čtyř druhů je důležité ze tří hledisek. Pomáhají v klasifikaci sociálního státu, v empirických výsledcích sociálního státu na rodinnou politiku a ve struktuře.

Nejsnadněji rozeznatelným indikátorem v Evropské unii je placená rodičovská dovolená, a úroveň struktury značí procento dětí umístovaných v jeslích.

Rozdíly mezi členskými státy dělíme na čtyři druhy úrovně:

1. volitelná familizace (Belgie, Dánsko)

Je zde rozšířená státní péče o děti (jesle) a péče o dítě je placená

2. explicitní familizace (Německo, Itálie)

Je zde nedostatek státní péče o dítě, péče o dítě je placená

3. implicitní (Řecko, Portugalsko)

Nedostatek státní péče, péče je neplacená

4. defamilizace (Irsko, Spojené království)

Rozšířená státní péče o dítě, péče neproplacena

Podle rozdělení dle Esping-Andersena jsou Skandinávské státy nositelem volitelné familizace, liberální státy jako Irsko a UK jsou defamilizované, a konzervativní sektor se dělí na implicitní (jižní státy) a explicitní.

Esping-Andersen na toto rozdělení nahlíží z hlediska péče o dítě, proto se v jiných sektorech tyto státy mohou lišit.⁹

Česká republika

Česká republika je dle literatury poměrně těžko zařaditelná. Obecně ale patří do režimu soudržné péče. Ten je charakteristický jak podporováním péče prostřednictvím dobře placené mateřské dovolené, tak docela dobrou nabídkou mimorodičovské péče o děti. Lze tedy říct, že patří do ideálního modelu, kde si rodiče mohou vybrat. Naše země je ale specifická tím, že je zde velmi úzká nabídka péče o nejmenší děti (málo jeslí, chůvy zde nejsou běžné). Co se ale týče dětí od 4 let, máme jednu z nejvyšších nabídek mimorodinné péče v Evropě, tzn. máme vysokou míru defamilizace. V otázce nákladů na péči náš stát řeší jen ty přímé, způsobené přítomností dítěte v rodině, jiné výdaje spojené s rodičovstvím si rodiče musí řešit sami.¹⁰

Péče o seniory

V roce 1993 byla rodina hlavním poskytovatelem péče o staré osoby. Se stárnutím populace ale potřeba péče o seniory roste, především populace ve věku 80+, kteří trpí zdravotním postižením. I přesto, že i je i nadále dominující péče rodiny (manžel, manželka, děti), narůstá počet starších osob, kteří žijí sami. Velkou část pečujících osob tvoří ženy ve věku 45-64 let, avšak i jejich počet se snižuje právě proto, že ony samy se

časem zařazují do kategorie, o které je potřeba se postarat. Vypadá to tedy, že péči o seniory by měli převzít mladší členové rodin, kteří se ale budou muset potýkat s problémem péče o rodinu versus práce. Ideálním řešením by byla úhrada rodinné péče za předpokladu, že finanční podpora neformální péče (péče v rodině) bude nižší než formální péče, a tudíž neformální péče bude pro sociální stát levnější než jakákoliv jiná. Finanční podpora pro pečující rodinné příslušníky je důležitá z hlediska „ochoty a schopnosti převzít zodpovědnost za příbuzné“. V kombinaci s podporou dalších služeb v domácnosti a zlepšením pracovních podmínek (např. zkrácená pracovní doba) se placená domácí péče jeví jako ideální řešení. Dobrou zprávou je, že čím dál více Evropských států vyčleňuje finance pro podporu soukromých systémů neformální péče.

Jako indikátor o úrovni péče zde slouží, zda je péče zaplacená, jelikož procento seniorů žijící ve státním sektoru péče je neznámé. Většinový trend je nyní ponechávat seniory v domácí péči s pomocí ošetřovatelů a odlehčovacích služeb.

1. Volitelná familizace (Skandinávie)
Nabízí pomoc v domácím prostředí, platby jsou direktivní
2. Implicitní familizace (Řecko, Portugalsko, Holandsko)
Nenabízí pomoc s péčí ani placenou péčí.

Zbytek EU je explicitní, z důvodu systému přímých plateb a horšího pokrytí domácích sociálních služeb.

Irsko a Spojené království se oproti sektoru péče o dítě nyní přiklání k silně explicitní familizaci.

Státy se tedy liší v přístupu k dětem a seniorům stejně jako historicky.

Gender

System defamilizace oslabuje model rodič v domácnosti/ živitel. Je zde tedy lepší možnost rovnosti pohlaví, která se nejvíce ukazuje v péči o děti.

Je to nejvíce znát ve dvou systémech – defamilizace a volitelná familizace. Volitelná podporuje rodinnou péči jako alternativu ke státní, a aktivně podporuje výběr (je tedy více vhodná než defamilizace, která toto nepodporuje).

Familizační sociální politika podporuje tradiční genderové role a posiluje roli ženy jako pečovatelky a celkové tradiční genderové rozdělení rolí.

Jedna z možností posílení rodinné péče a nezávislosti pečujících, zatímco se genderově neutralizují tradiční role, je zajištění provize z péče pro obě pohlaví.

Explicitní a implicitní familizace má tedy genderově tradiční a genderově neutrální variantu. Rozsah genderové nerovnosti v politikách se rozlišuje třemi způsoby:

1. Biologický rozdíl
Tento přístup využívá biologicky předurčených rozdílů k ospravedlnění rozlišného přístupu. Diskriminační mechanismus spočívá v implicitním spojení rozdílných genitálií s genderovými rolí v práci. Důsledek tohoto je například nabízení benefitu péče pouze ženám, pečující muži jsou vyloučeni. Familizační politika je tedy od základu diskriminační.

2. Genderově rozdělená práce

Vychází z tradičního rozdělení práce – veřejná sféra placené mužské práce a soukromá sféra neplacené ženské práce. Toto rozdělení není diskriminační v případě, že obě schémata poskytují stejnou ochranu a začíná být diskriminační tehdy, kdy je péče o rodinu vůči veřejné sféře devalvovaná. Toto zamezuje ve svobodném pohybu mezi sférami, a v důsledku vzniká ještě větší diskriminace, pokud není nabídnuta a aktivně podpořena možnost volby.

3. Rozdělení podle sexuality

Heterosexualita je implementována sociální politikou regulacemi vztahujícími se k heterosexuálním manželstvím.

To znamená, že genderově rozdělený familismus přiřazuje primární péči o rodinu ženám, devalvuje péči vůči zaměstnání a zaměřuje se pouze na heterosexuální manželství. Oproti tomu se genderově neutrální familismus nezaměřuje na biologické pohlavní rozdíly, péče o rodinu je stejně hodnocená jako práce ve veřejné sféře, podporuje finanční nezávislost pečujícího, aktivně podporuje možnost volby, a nabízí výhodné benefity.

Péče o děti

Za posledních 20 let se v Evropě výrazně zlepšila situace v rámci péče o děti. V mnoha státech byly zavedeny předpisy o rodičovské dovolené, případně peněžité dávky pro pečovatele. Zároveň se také rozšířila sociální práva pro poskytovatele péče (např. předpisy na ochranu trhu práce pro pečovatele).¹¹

Zdroje

- ¹Sociologie výchovy. Distanční vzdělávání UJAK [online]. [cit. 2021-01-02]. Dostupné z: <http://2012.elearning.ujak.cz/mod/page/view.php?id=1564>
- ²Rodina. Aktuálně.cz [online]. [cit. 2021-01-02]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/domaci/rodina/r~i:wiki:3727/>
- ³Postavení žen nejen na trhu práce. Manpower [online]. [cit. 2021-01-02]. Dostupné z: <https://www.manpower.cz/manpower/cs/postaveni-zen-nejen-na-trhu-prace/>
- ⁴MICHON, Piotr. Familisation and defamilisation policy in 22 European countries. *POZNAŃ UNIVERSITY OF ECONOMICS REVIEW* [online]., 20 [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: doi:Poznań University of Economics
- ⁵DOBIÁŠOVÁ, Mgr. Karolína. Teorie sociálního státu. *SlidePlayer* [online]. [cit. 2021-01-02]. Dostupné z: <https://slideplayer.cz/slide/4112443/>
- ⁶LEITNER, Sigrid. *VARIETIES OF FAMILIALISM: The caring function of the family in comparative perspective* [online]. 2003, , 22 [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/fss/jaro2016/VPL457/um/62287526/Leitner_Varieties_of_familialism.pdf
- ⁷MICHON, Piotr. Familisation and defamilisation policy in 22 European countries. *POZNAŃ UNIVERSITY OF ECONOMICS REVIEW* [online]. , 20 [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: doi:Poznań University of Economics
- ⁸LEITNER, Sigrid. *VARIETIES OF FAMILIALISM: The caring function of the family in comparative perspective* [online]. 2003, , 22 [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/fss/jaro2016/VPL457/um/62287526/Leitner_Varieties_of_familialism.pdf
- ⁹LEITNER, Sigrid. *VARIETIES OF FAMILIALISM: The caring function of the family in comparative perspective* [online]. 2003, , 22 [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/fss/jaro2016/VPL457/um/62287526/Leitner_Varieties_of_familialism.pdf
- ¹⁰MICHON, Piotr. Familisation and defamilisation policy in 22 European countries. *POZNAŃ UNIVERSITY OF ECONOMICS REVIEW* [online]. , 20 [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: doi:Poznań University of Economics
- ¹¹LEITNER, Sigrid. *VARIETIES OF FAMILIALISM: The caring function of the family in comparative perspective* [online]. 2003, , 22 [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/fss/jaro2016/VPL457/um/62287526/Leitner_Varieties_of_familialism.pdf